

על חילוניות, דתיות ותורת הקוונטים

תגובות למשה מאיר ולאריה ברץ (אקדמות, יב)

1. דת ומוסר

ד"ר משה מאיר, במאמרו 'דת ומוסר – לקראת סינתזה' (אקדמות, יב), משתמש במבנה כמעט אכסיומטי כדי לנמק את המסקנות האלה:

1. "החילוניות היא תופעה בעלת משמעות ... ועל-כן אינה תלויה בזמן וממילא אינה עתידה להתבטל בנקודת זמן עתידית".

2. יש ללמוד ממנה, ואף להכיל במערכות עיצוב ההלכה את החילוניות והחילוניים. תרומתה העיקרית של החילוניות, כפי המתואר במאמר, היא תחושת האחריות וחוסר האפשרות להישען על האל, או על ישות אחרת כלשהי.

3. על החילוניות לפנות מקום לדתיות כשותפה בכינון עולם הערכים והמוסר. תרומת הדתיות, כמתואר שם, היא בעיקר בתודעה של אל כישות שלא ניתן להתחמק ממנה אפילו בסתר, כלומר, הדיוק והקפדנות המוסרית.

ניתן להשיג על חלקים רבים במאמר, ובוודאי על יומרתו האכסיומטית, אולם בתגובתי זו אנסה להתרכז בעיקרי הדברים.

ראשית, העובדה שהחילוניות לעולם לא תיעלם היא נבואה יומרנית למדי (שעולה בדבריהם של כמה וכמה כותבים בעת האחרונה). כנגדה אטען, אי בעית אימא קרא, ואי בעית אימא סברא. מסברא (זוהי כמובן פירכא, ולא הוכחה נגדית): גם על העבודה הזרה שמתוארת בתנ"ך היה מקום לומר זאת. היא התמשכה זמן רב, הרבה יותר מהחילוניות בת זמננו, והייתה הרבה יותר דומיננטית, ובכל זאת עברה מן העולם.

ומ'קרא' (זוהי כבר הוכחה): האמונה בביאת המשיח אומרת שלעתיד לבוא כל העולם כולו יהיה מתוקן במלכות שדי. האם ד"ר מאיר מנסה לומר שאין זה עיקר ביהדות? או שמא רוצה הוא לומר שאין זה נכון כלל וכלל? ואולי טענתו היא שלאחר ביאת המשיח העולם כולו יהיה חילוני? נראה מדבריו כאילו המשיח בא כדי להסדיר את יחסי דתיים-חילוניים בעולמנו. אתמהא.

אם נמשיך את האנלוגיה הזאת, נראה שהמשך הטיעון של ד"ר מאיר מופרך. כעת הוא אומר שגם מעובדי עבודה זרה אפשר ללמוד רבות. רבים מהם היו מנומסים מאוד, מלאי שמחה, ואולי גם רוויי תחושת חופש (אם כי אפשר כמובן לחלוק על כך, לפחות בנוגע לחלק מסוגי העבודה הזרה), ובוודאי היו להם עוד תכונות וערכים רבים ויפים. (אגב, להבדיל אלף אלפי הבדלות, אפשר לומר שגם מהנאצים אפשר ללמוד רבות [באמת!]: משמעת, אהבת מולדת, נאמנות לעקרונות וכדו').

החילוניות כופרת באלוקים. היא דוגלת בזכות לחלל שבת, עברה שעושה סקילה, ועוד כהנה וכהנה עברות, חמורות אף יותר. ד"ר מאיר במאמרו טוען שזוהי עמדה חיובית ועל-כן היא גם תישאר לנצח. אתמהה.

הבעיה הבסיסית היא שבשני המקרים (עם כל אלף אלפי ההבדלות ביניהם), הערכים היפים הללו שירתו רעיון עיוועים. על-כן אין ברצוני להמליץ לציבור ללמוד מבעלי רעיונות שכאלה, ואף איני מעוניין להכניס אותם לתאולוגיה שלי. בהחלט יש בהם צדדים שאפשר ללמוד מהם, ואולי אף אעשה זאת, בסתר. ואולם לתת להם לגיטימציה, ולהעניק להם בהיגף קולמוס חיי נצח, דבר זה נראה לי סותר את כל תשתית החשיבה הדתית.

אינני לומד מאומה מן החילוניות, אולי מן החילוניים (ממקצתם לפחות). אני לא זקוק לחילוניות כדי להכיר במחויבות שלי למוסר, או למשפט הטבעי. גם ר' שמעון שקופ, שד"ר מאיר ציטט במאמרו, לא למד זאת מהם. הוא מוכיח את טענותיו מתוך סוגיות התלמוד עצמן (כדאי לעיין היטב בדבריו כי רבים משתמשים בהם שלא כהוגן). ישנו רובד אנושי כללי בעבודת ה', אולם אין כל צורך ללמוד אותו מן החילוניות. השכל הישר והרצון האנושי משותפים לחילוניים ולדתיים, והם אינם מנופול של החילונים, כפי שניתן להתרשם מדבריו של ד"ר מאיר. החילוניות יכולה לעזור ולהסב את תשומת הלב למחויבויות הללו, אולם אני לא לומד מאומה ממנה ומרעיונותיה.

כאמור, מבנה הטיעון, על אף חזותו החיצונית, אינו אכסיומטי כלל וכלל. הוא אף מניח את המבוקש בכמה נקודות.

קריאתו של ד"ר מאיר בדבריו של ר' שמעון שקופ, שאני משוכנע כי היה מתהפך בקברו לו ראה כיצד קוראים את דבריו, היא (כמוצהר מפורשות במאמר) קריאה רדיקלית, אף יותר מקריאתם של שני החוקרים שד"ר מאיר מביא במאמרו (שגיא ואלון). אין כאן הוכחה מר' שמעון אלא אילוסטרציה, ואולי אף רטוריקה ריקה. אין גם שום נימוק לכך שזוהי הקריאה הנכונה. אין ספק שזוהי פשוט הקריאה הרצויה למחבר, והאמת, או כוונת ר' שמעון עצמו, אינן מענייניו כאן.

רס"ג, שהיה הראשון לעסוק בסוגיה זו, לא מזהה חילוניות עם דת, אלא השקפה דתית ללא מתן תורה עם השקפה דתית שלאחר מתן תורה. שתי ההשקפות הנדונות אצלו הן דתיות. הוא מייתר, את מתן תורה, אם בכלל הוא מייתר, אך לא את האמונה באלוקים (שזוהי תשתית החילוניות).

גם הטענה כי יש מושא משותף לשתי ההשקפות, והוא המוסר, היא בגלית ואבסורדית גם יחד. ד"ר

מאיר מתעלם ממושאים רחבים הרבה יותר שיש לשתי מערכות השקפה האלה: כל המצוות כולן שייכות למושא המשותף (כהגדרתו). החילוניות טוענת שיש להיות מוסרי, אולי! אולם היא בוראית טוענת שאין חובה לשמור שבת, ושכלל אין חובה לקיים מצוות, או להאמין באלוקים. וזה ודאי! האם זה לא מושא משותף? האם גם מזה עלי ללמוד דבר כלשהו? ואולי אף לתת לכך מעמד הלכתי! ראוי היה להאריך בזה עוד ועוד, אולם לא כאן המקום להאריך.

אסכם אם כן ואטען כי בדרך כלל מבנה אקסיומטי נועד לאחת משתי האפשרויות: 1. לפזר ערפל מתחום מורכב. 2. להסיק מסקנות בלתי צפויות מתחום שנראה מובן וברור. בהתאם לכך גם טענותי כלפי המאמר הן שתיים: 1. המצב כאן נראה פשוט ועל-כן אין טעם לערפל אותו בניסוחים אקסיומטיים. 2. המסקנות העולות מן המאמר או שהן שגויות, או שהן בנליות. מתן הלגיטימציה לחילוניות, היא שגויה ואינה אפשרית. היחס המכבד והשיתוף בנקודות שבהן הוא אפשרי, כבר קיים פחות או יותר, ועל-כן זו מסקנה בנלית.

טענותי למעלה שהמצב בעיניי הוא פשוט, וזאת מן הסיבות האלה:

1. אני מאמין בתורה מן השמים, ובמה שהיא מחייבת (דבר שיש לו, כמובן, פרשנויות שונות). על-כן, מי שמאמין בהפך מזה, טועה. אפשר לקרוא לכך התנשאות, אולם דומני שאין כאן ממידה זו. לטעות זו ישנן סיבות טובות, ואני מניח שגם אני לו גדלתי ברקע דומה לרקע של אחינו החילונים הייתי מאמין השקפת עולם דומה לשלהם. הבעיה אינה בטיפשות אלא בחוסר ידע, בחוסר תודעה דתית וחינוך דתי (ראה בסוף תגובתי לרב יואל בן-נון באקדמות, יא).

2. כל ניסוח שטוען שהחילוני אינו טועה, נותן לחילוני לגיטימציה. לומר שלגיטימי לא להאמין באלוקים פירושו לוותר על ההלכה שמחייבת לפעול במרץ (בלשון המעטה) נגד אמונות שכאלה. יש כאן פגם לוגי של קבלת שני הפכים, ואין כאן מקום להאריך (ראה להלן).

3. אם החילוני אכן טועה, הוא חייב בדין, אלא אם כן הוא אנוס או תינוק שנשבה, או שסתם אין ידינו תקיפה דיה לטפל בבעיה זו.

4. אני מאמין שהמשיח יגיע, ואז הוא יחזיר את עם ישראל בתשובה (ככתוב בתורה "ושבת עד ה' אלוקיך", שנוי בנביאים ומשולש בכתובים, ואצל חכמי תורה שבעל-פה לכל דורותיהם, פרט לר' הלל הידוע בסנהדרין, שעליו אומרת הגמרא: שרא ליה מריה לר' הלל). ולכן, החילוניות, כמו העבודה הזרה, וכמו כל רוע אחר, תעבור מן העולם. כמובן מדובר על החטאים ולא על (כל) החוטאים. אני מתפלל שכולנו, דתיים וחילונים, נזכה להכיר באמת (על כל מורכבויותיה, אולם יש דבר כזה "אמת"), ולנטוש את השקר.

5. אפשר ללמוד מכל אחד, ולו הגרוע ביותר (ראה לעיל). ואולם אם אין כאן מתן לגיטימציה, זו אמירה טריוויאלית, אם יש כאן מתן לגיטימציה, זו אמירה חמורה.

תמונה פשוטה זו מובילה אותי למאמרו של אריה ברץ, 'עקרון ההשלמה והקיום היהודי – מדע,

תאולוגיה וציונות' (אקדמות, יב), שהציע לאמץ תאולוגיה של השלמה (בעקבות עקרון ההשלמה בתורת הקוונטים).

2. עקרון ההשלמה

הביקורת שלי שלהלן מתחלקת לשני חלקים: ראשית, כפיסיקאי, טענתי היא שישנה כאן פרשנות שגויה לעקרון ההשלמה הקוונטי. שנית, כיהודי דתי, טענתי היא שאין שום קשר, פרט לקשר אילוסטריטי בלבד, בין עקרון ההשלמה לתאולוגיה כלשהי, ובודאי שלא בינו לבין תאולוגיה יהודית סבירה.

למעלה כתבתי שאם אני מאמין שיש אלוקים ושעל כל יהודי לקיים את מצוותיו, אזי כל מי שאינו מאמין בזה הוא טועה, אולי בשוגג ואולי אף במזיד.

שום עקרון השלמה קוונטי, כמו ששום פלפול פילוסופי, דתי, או אחר, שמופיעים לפרקים במחזונו, לא יכול לשנות עובדה זו. אני אתייחס בכבוד לעמדה החילונית, אולם לא בהבנה ובלגיטימציה. זוהי תמצית הרובד הדתי של הביקורת, שעליו כבר עמדתי ביתר פירוט למעלה.

אעבור עתה לרובד המדעי. עקרון ההשלמה אינו קובע שסתירה היא טענה לוגית תקפה. שהרי, אם אכן זה מה שאנו לומדים מעקרון ההשלמה, אזי גם קבלה סימולטנית של טענתו של ברץ יחד עם היפוכה היא עיקרון לוגי תקף. שלא לדבר על הלוגיקה עצמה והיפוכה.

אבל עקרון ההשלמה אינו יכול לשנות שום עיקרון לוגי בסיסי (בניגוד לעמדתם התמהונית של מקצת בעלי הגישה המכונה "לוגיקה קוונטית"). העקרונות הלוגיים עומדים ביסוד המתמטיקה ששימשה לבנייתם של המכשירים שמדדו את התוצאות שעליהן מסתמכת תורת הקוונטים (חד גדיא). המתמטיקה משמשת גם את התאוריה הקוונטית, וגם את השפה שבה מדברים על תורת הקוונטים. שום עיקרון של תורת הקוונטים אינו תקף יחד עם היפוכו (ולכן, גם לא שום עיקרון דתי, או כל עיקרון אחר). על-כן אבסורד לטעון שהתוצאות כורתות את הענף שעליו הן יושבות. לשון אחר: לא ניתן למדוד לוגיקה במעבדה. הלוגיקה היא הנחה שעומדת ביסוד הפעילות האמפירית, והיא אינה תוצאה שלה.

עקרון ההשלמה, שלעניות דעתי רבים טועים בו (ובכלל זה פסיקאים ופילוסופים), קובע עיקרון שתקף לעולם החומרי בלבד, וגם זה רק בתחום היישום הרלוונטי שלו.

לדעתי עקרון ההשלמה הוא עיקרון אונטולוגי ולא עיקרון לוגי. עקרון ההשלמה אינו קובע שחלקיק הוא גל וגל הוא חלקיק, אף שהמושגים הללו סותרים. הוא גם אינו מגדיר לוגיקה אחרת מן הלוגיקה המקובלת. זהו אבסורד, כפי שכבר הראיתי.

עקרון ההשלמה קובע שבמציאות עצמה לא קיימים חלקיקים, וגם לא גלים. קיימת ישות שאותה

אי-אפשר למדוד, הקרויה "פונקציית גל". היא מתגלה לעינינו בשתי צורות שאנו מכנים אותן "חלקיק" ו"גל". שתי הצורות האלה הן גילויים שונים של הישות הבסיסית הזאת, אבל הן עצמן אינן ישויות. אי-אפשר למדוד באופן ישיר את תכונותיה של פונקציית הגל, אלא רק את גילוייה (בדומה להבחנה הקלאסית בין נואמנה לפנומנה), ועל-כן יש אשליה כאילו אינה קיימת. אולם, כאמור לעיל, שום פרשנות אחרת אינה תקפה מבחינה לוגית (ישות זו, אגב, מתנהגת באופן דטרמיניסטי לחלוטין, להבדיל מהחלקיק ומהגל שבתורת הקוונטים).

אם ננסה כעת ליישם את עקרון ההשלמה, בניסוחו הנכון, האונטולוגי ולא הלוגי, להקשר התאולוגי, נקבל שאלוקים אינו ישות קיימת. קיימת פונקציית גל אלוקית, שלפעמים מופיעה כישות קיימת ולפעמים מופיעה כישות שאינה קיימת.

כאן אנו מגיעים ישירות לחתול של שרדינגר. אני לא מאמין בחתולים חצי מתים אלא באלוקים חיים (לגמרי). אם אלוקים ישנו אז הוא ישנו. ומי שחושב שהוא איננו אינו אלא טועה טעות מסוכנת וחסומה (לפעמים שלא באשמתו). איני מתכוון להיות סובלן, ובוודאי לא לתת לגיטימציה לטעויות מעין אלה, ואף איני רואה כיצד אדם, שבאמת מאמין במה שאני מאמין, יכול להציע זאת.

בנוסף לכך, גם אם היה הניסוח של עקרון ההשלמה נכון, הריהו מטפורה בלבד. אינני רואה איך אפשר להסיק ממנו מסקנות תאולוגיות. זוהי אילוסטרציה למאויי לבו של הכותב, והנימוק היחיד לשינוי בתאולוגיה המקובלת שמצאתי במאמרו היה שהוא מאוד רוצה בכך. גם אני רוצה. אולם רצון לחוד, ולוגיקה לחוד!

גם כאן יש מקום להאריך, אולם מפאת קוצר המצע אסכם: גם במטפורות צריך להשתמש בזהירות, ולברוק את נכונותן. וודאי שאין להסיק ממטפורה מסקנה שאינה עולה מן העניין עצמו. וראוי להיזהר לא ללכת עם מטפורות רחוק מדי, מעבר לתחום הרלוונטיות שלהן, גם אם הן אכן מדויקות.